

Ведомстволор аралык диссертациялык кеңеши

Д.10.03.228

Кол жазма укугунда

УДК. 894.341-13(043.3)

Заркунов Асан

**ЧОҢ МАНАСЧЫ ТЫНЫБЕК ЖАНА
АНЫН МУРАСТАРЫ**

Адистиги: 10.01.09 –фольклористика

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек -2005

Иш Нарын мамлекеттик университетинде аткарылды

Илимий жетекчи:	Кыргыз Республикасынын илимине эмгек сиңирген ишмер, филология илимдеринин кандидаты С.Мусаев
Расмий оппоненттер:	КРИУАнын мүчө-корреспонденти, филология илимдеринин доктору Р.З.Кыдырбаева Филология илимдеринин кандидаты С.Бегалиев
Жетектөөчү мекеме:	Бишкек гуманитардык университети Кыргыз адабияты кафедрасы

Диссертациялык иш 2005-жылдын 18-февралында саат 13⁰⁰ Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетине жана КРИУАнын Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борборуна караштуу түзүлгөн филология илимдеринин доктордук (кандидаттык) диссертацияларды коргоо боюнча Д 10.03.228 Ведомстволор аралык Диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.

Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чуй проспектиси, 265-а.

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот.

Автореферат 2005-жылдын 14-январда таратылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты

А.К.Кадырмамбетова

Иштин жалпы мүнөздөмөсү

Кыргыз фольклористикасында, анын ичинде манастанууда «Манас» эпосун эпикалык поэзиянын гүлдөгөн дооруна чейин жеткиришип, кунун арттырышкан зор манасчылардын көбүнүн жомокчулук өнөрү, баркы-баасы, чыгармачылыгы жөнүндө изилдөө жүргүзүп, баам жасап, талдап жыйынтык корутундуларды чыгаруу иши дагы эле өз кезегин күтүп турганы турган. Ошондой манасчылардын ириси-Тыныбек Жапый уулу. Мурдагы Тыныбекке байланыштуу жукалап жазылган эмгектердин, жазма түрүндө кездешкен ой-пикирлердин практикалык, теориялык мааниси, илим үчүн баркы-баасы чоң, бирок бул багытта али ак тактар көп, айтылуучу ойлор да аз эмес. Ушул илимдик кенемтикти анча-мынча болсо да толуктоо, колдон келишинче кеңейтүү максатында «Манас» жомогун айтуу менен өзүнүн чыгармачылык зор кудуретинин аркасында эпостун айтыла келген өзөк окуяларынын салттык калыбын бузбай, анын мазмунун дагы байытып, көркөмдүк – эстетикалык бийиктигин андан ары жеткирип жетилткен бул улуу феномен жөнүнөн эл арасында көбүнчө оозеки айтылгандарга, жазма түрүндө кезиккен айрым материалдарга таянып, анын жомокчулук бөтөнчөлүктөрү жөнүндө азын-оолак кеп жөнөттүк.

Теманын актуалдуулугу. Тыныбек Жапый уулу жомокчулук өнөрдө керт башы жалгыз эмес, анын бул жагынан кыргыз адабиятында өзгөчө ээлеген орду бар экени илимде кеңири белгилүү. Анткени Тыныбек манасчылык өнөрдө өзгөчө «мектеби» бар, өнөрдүн келечектүү бир багытын негиздеген, анын жолун улап, өрнөгүн уланткан көптөгөн шакирттери-окуучулары бар, өзгөчө зор талант. Тыныбек өзү баш болгон ошо манасчылар мектебинде, андан таалим алган шакирттерде, ал гана эмес, залкар жомокчунун шакирттеринин шакирттеринде эпосто айтыла келген окуяларды (эпизоддорду, сүрөттөмөлөрдү, деталдарды, көп учурларда туруктуу ыр саптарын ж.б.) андан ары кеңитип, биринин айткандарын экинчиси мазмун жактан толуктап, ошол Тыныбек устаттын айткандарынын көркөмдүк күчүн дагы арттырышып, шаңга бөлөп, өнүктүрүп кеткен көптөгөн талант ээлери турушат. Тыныбек өзү баш болуп, өз манасчылар мектебинен таалим алган жомокчу шакирттеринин тобу менен бирге кыргыздын эпикалык поэзиясын, анын ичинде «Манас» эпосун гүлдөгөн дооруна жеткиришкен, бул уникалдуу эпосту өзүнчө жаңы, мурдакыдан дагы жогорку баскычка көтөрүшкөн, эпостун көркөмдүк идеялык-эстетикалык касиетин арттырышкан. Илимдин ушул багыты бүгүнкүгө чейин али иликтөөгө алына элек. Биз колдон келишинче ушул кенемтикти толуктоо, эч курбаганда бул багытка чыйыр салуу аракетин көрмөкпүз.

Тыныбек жеке өзүнүн айткан «Манасынын» ыр саптарында анын манасчылык керт башына тиешелүү өзгөчөлүгү, өзүнчө сапаттар даана эле байкалып турат. Тыныбек «Манас» жомогундагы ал адеп жаралган кезден берки айтыла жүргөн салттык көптөгөн мазмундук, формалык белгилерди чыгармачылык менен пайдалана билгендиги, же өзүнүн кийримтегелген жадылыктары менен башка манасчылардан да, өз шакирттеринен да кашкая бөлүнүп, таасын касиеттери менен өзгөчө орунда турат. Бул, биздин оюбузча, анын өзгөчө мааниге эгедер сапаттары.

Баарыдан мурда Тыныбектин манасчылык арымынын кенендиги бөтөнчө көңүл бурарлык. Кичинекей эле деталга романтикалык көтөрүңкү стилдеги сонун бир көркөм боёкту сүртүп, кеңейтип өтүп кетет. Ошондон улам Тыныбектин бир жагынан фантастикалык, көңүлдү көкөлөткөн, экинчи жагынан, адамды аң-тан калтырган, реалдуу да, жомоктук да элестерди келтирген манасчылык артык касиети бар. Анын ошондой ыгы менен, турмушка төп келтирип апырта алган айла-амалдары калган шакирттерине, шакирттердин шакирттерине, андан кыйыр түрдө таалим алган мансчыларга оошкон, алар өзүлөрүнүн «Манас» жомогун айткан ыр саптарында, эпизоддорунда андай айла-амалдарды, чыгармачылык ык-өнөрдү эптүү пайдалана алышкан.

Тыныбекте, анын шакирти Сагымбай Орозбаковдун айткан «Манас» окуяларында панисламисттик, пантүркисттик идея, мотивдер кезигери сөзгө алынып жүрөт. Бир кездерде ошол мотивдерге байланыштуу манасчыларга айрым «сынчылар» тарабынан кагуу саясий айып тагылган. Арийне, бул белгилер түздөн түз Тыныбек ысымына гана байланыштуу эмес, анын шакирти Сагымбай айтымдарына, ал эле эмес Саякбайдын айткан вариантында да кезигүүчү белгилерден. Так ошол Тыныбектен оошуп кийинкилерден да орун алган мотивдерге токтолуу жана буга бүгүн башка өңүттөн карап, баа берүү зарылчылыгы да бар.

Тыныбек айтуусундагы «Манас» эпосунда бүгүнкү илим-техникага тиешеси бар ыр саптары да кездешет. Бул саптар да өзүнчө ой айтууну талап этет.

Эң башкысы Тыныбек манасчы манасчылык өнөрдүн жогорку сересине жеткен, өнөрүнүн күчү, шык-дареметинин деңгээли боюнча өзгөчө орунда турган, бүгүнкү илимге белгилүү маалыматтар боюнча өзүнчө мектептин түбүн түптөгөн негиздөөчү болгон чоң жомокчу –улуу инсан.

Ошого карабастан башка темаларга байланыштуу аты эскерилгени, же айрым, системага салынбаган, үзүлдү –кесилди түрүндөгү бирин-серин ой-пикирлер айтылганы менен Тыныбек Жапый уулунун көркөм сөз өнөрүнүн көрүнүктүү өкүлү катарында чыгармачылыгы да, чыгармасынын тексттери да атайын талдоого алынып, төрт тараптан системалуу түрдө изилденүүнүн объектиси боло элек. Мындай абалдын башкы себептери жалпы эле манастануу илиминин али жаш,

жаңы калыптанып келе жаткан, изилдене элек темалары жана багыттары өтө арбын илим экендиги, экинчиден Тыныбек жомокчунун айткан варианты кагаз бетине толук түшүрүлбөй, бизге анын өмүрү, чыгармачылыгына тиешелүү маалыматтар аз жеткендигинде. Ошондой болсо да манастануу илиминде Тыныбек чоң жомокчу, улуу инсан катары жалпы кабыл алынган кенери белгилүү факт. Демек эртедир, кечтир бул чыгармачыл таасын адамдын өнөрү кенери талдануусу, ага тиешелүү маалыматтар менен ой-пикирлер системага салынып, өзүнчө бир бүтүндүккө ээ түрүнө келтирилүүсү өзгөчө зарылчылыктардын биринен. Мындай кадам канчалык эртерээк иштелсе натыйжасы да, илим үчүн пайдасы да ошончо көбүрөөк болмок.

Ушул жагдайларды эске ала биз Тыныбек Жапый уулу жөнүндөгү илимге белгилүү, белгисиз факты, маалыматтарды иретке келтирип, атайын талдоодон өткөрүү, жалпылоо бышып жеткен зарылчылыктардын бири деп эсептейбиз.

Изилдөөнүн объектиси жана предмети. Изилдөөнүн негизги объектиси жомокчу Тыныбектин жомокчулук чыгармачылыгы. Ал эми предмети –жомокчунун манасчылык өнөрүндөгү өзгөчөлүктөр проблемасы, андан таалим алган манасчыларга окшош жактары, өнгө манасчылардан айырмачылыктары, артыкчылыктары, жомокчулук өнөрүнүн эволюциялык өсүп-өнүгүшү, кыргыз оозеки эл адабиятындагы (манасчылардын) арасындагы ээлеген орду, көркөм чеберчилик, романтикалык сүрөттөөлөрүндөгү артыкчылыктар, түзгөн образдарындагы өзгөчөлүктөр, зор манасчы катары эпостун салттык өзөктүк окуяларына жомок табиятына төп келишкен окуя баяндарын кошмолошу.

Диссертациянын максаты жана милдеттери. Бул изилдөө ишибиздин негизги максаты –Тыныбек манасчынын жомокчулук өнөрүндөгү анын эволюциялык өсүшүн, үйрөнчүк манасчыдан өзүнөн мурдагы жомокчу –манасчылардан алган таалимин чыгармачылык менен өркүндөтүү аркылуу жомоктогу баштата айтыла келген эпизоддорго, ыр саптарына окуяларды, ыр саптарын кошмолой алган даремети, ошол баштагыларга (ыр саптарына) көркөм боёкторду чебердик, эптүүлүк менен кантип жарашыктуу сүртө алгандыгын изилдөө. Ушул максатыбызды ишке ашыруу үчүн төмөндөгүдөй милдеттер алдыбызда турду:

— Тыныбектин манасчы катары калыптануусуна обзор жасоо;

— Анын өз заманындагы залкар манасчылардан тарбия-таалим алгандан кийин үйрөнчүк манасчыдан үлкөн манасчыга чейинки эволюциялык өсүп-өнүккөн жомокчулук жолун аныктоо;

— Манасчынын айткан, өз тарабынан чыгарган ыр саптарындагы калп менен чындын өрүлүшүп келиш касиеттери, алардын маанисин чечмелөө;

— Жомокчу Тыныбектин окуяны баяндоодогу чакан ыр саптарынан баштап, орошон ой камтылган ыр саптарына чейин кантип устаттыкка жетише алганын,

окуяларга эпикалык арым бере билүүгө акын-жомокчу катары калыптанышын, жомокчунун чыгармачылык менен өсүшүнө шарт түзгөн процесстеги негизги себептерди ачып берүү;

— Манасчынын «Манас» эпосунун айтыла келген салттык, өзөктүк окуяларын сактай билүүгө карата өзүнүн этият мамиле жасай билгенин, ошону шакирттеринен талап кылып, өзү улуу жомоктун эчактан калыптанып бүткөн калыбын сактай алган камкор мамилесин белгилеп көрсөтүү;

— Ошол эле учурда Тыныбек жомокчунун ошол калыпка түшкөн өзөктүк салттык окуяларга, ыр саптарына чебердик менен, алардын табиятына салакасын тийгизбей эптүүлүк менен кошумча ыр саптарын, окуяларды кийримтелер да билгендигине баам жасоо;

— Эл оозунда Тыныбек жомокчунун жомокчулук баамына, касиетине карата айтылган ой-пикирлер, баяндар аркылуу анын манасчы катары чыгармачылык дареметин ачып берүү;

Негизинен диссертация жеке эле Тыныбек гана эмес, жалпы манасчылык өнөрдөгү чоң жомокчулук касиет эмне көрүнүш экенин ачып көрсөтүүгө да багышталды.

Иштин методологиялык жана методикалык негиздери. Диссертациянын методологиялык негизи катары адабият таануунун жана эстетиканын фольклористикага (манастанууга) байланышкан балуу жоболору кызмат этти. Ошондой эле азыркы адабият таануу менен эстетикада иштелип чыккан белгилүү жоболорду конкреттүү учурларга карата колдонуу менен, өздүк концепцияларыбыз сунуш этилди. Изилдөөдө жалпы адабият таануу илиминде колдонулуп келген тарыхый – обзордук, илимий – аналитикалык, салыштырма методикалык ыкмалар колдонулду.

Иштин илимий жаңылыгы. Диссертация максатына толук жетүү үчүн анда илимий жаңылык болушу талап этилет. Бул иштин жаңылыгы катары төмөндөгүлөрдү белгилейбиз.

Кыргыз адабият таануу илиминде, фольклористикада чоң манасчы катары али изилденип бүтпөгөн Тыныбек манасчы боюнча адабий – теориялык планда иш алгачкы ирет колго алынды десек болот. Тыныбек манасчы боюнча советтик доордо жукапай сөз кылынып келгени ырас. Ал эми бүгүнкү күндө Сагымбай Орозбаков, ошол Сагымбай катарлуу «Жунгонун булбулдары» аталган кытайлык манасчылар Жусубакун, Эшмат ж.б. таалим алган Тыныбек манасчылар мектебинин жол баштаагы Тыныбек жөнүнөн айрым илимий макалаларда үзүлдү-кесилди түрүндөгү учкай кабар – атары айтылып келсе да, бүгүнкү күнгө чейин системалуу ой айтыла элек, демек азыр мүмкүн болушунча тереңдетип, ошол Тыныбекке байланыштуу

илимге белгилүү бардык маалыматтарды ирээттеп илимий баам жасоо зарылдыгы бышып жетилди.

Биз кайрылган темага тиешелүү мурда аз –аздап айтылгандар али жетиштүү эмес. Тыныбектин айтканы боюнча жазылып калынган айрым «Манас» үзүндүлөрүнө, эпизоддорго карай илимий талдоо жасалган аракеттер такыр дээрлик болбогон. Илимий жыйынтык –корутундулар айтылбаган. Бүгүнкү күндө улуу жомокчудан калган «Манас» ыр саптары, окуялары өзгөчөлүктөрүнө карай талдоого алынып, кай бир учурда, өңгө Тыныбекке жакын (манасчылык боюнча) манасчылардын ыр саптары, окуялары менен салыштырып, көркөмдүк –эстетикалык өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү да өз кезегин күтүп турат. Бул маселе да андап түшүнүлүп, жыйынтыктоо –жалпылоо жасалууга муктаж.

Тыныбектин жомокчулук дарегинен өздөрү билген, же эртеги карыялардан угуп, эстерине түйүп калган карыялар: Тыныбектин айылдаш, уругу бирге шакирттери: Сарырчы (Бекбоо), Дуңкана, Тойтук, акын Алмамбет Алжанбай уулу, Календер Мүсүраалы уулу, Тыныбектин жылкычы башысы Матаалы, Жакшылык сөзмөр (белгилүү акын Асан Жакшылыковдун атасы), аян Дөөталы уулу Мамбеталы, Чообий уулу карапайым дыйкан, сөзмөр Дүйшөмбү, Жумабай Тынаалы уулу ж.б. көптөгөн, көзү өткөн адамдар, биздин айылдын карылары бүт бул улуу инсандын өмүрүнө, чыгармачылыгына, айткан варианттарынын өзгөчөлүктөрүнө тиешелүү көптөгөн маалымат –кабарларды беришкен. Биз ошол фактылык материалдарды кеңири пайдалануу менен Тыныбек жомокчунун өнөрканасынын жүзүн ачуу аракетин көрдүк. Айталы «Манастагы» 40 чоронун ар биринин тарыхын эле Тыныбек өз -өзүгчө узак окуя катары айтып баяндаптыр. Ушул маселе эле Тыныбектин жомокчулук башкача касиетинен кабар берип, өзүнчө пикир айтууну күтүп турат.

Изилдөөдө, ишибиздеги биздин далалатыбыз Тыныбек манасчынын «Манастын» ар бир саптарынан баштап, анын эпизоддоруна этият мамиле кылып, кооздоп, арымын кеңейтип, жомоктун айтыла келген духуна, эпостун эпостук табиятына, идея –оюна, мүнөзүнө төп келгендей кошумчалар, кийримтелер кийрип, эпосту байыткан, өстүрүп –өнүктүргөн акындык даремети күчтүү эпик болгондугун жана дал өзүндөй арымы кенен, дареметтүү манасчыларга таалим –таасир берген баштаак экенин далилдөө.

Иштин теориялык жана практикалык мааниси. Изилдөөдөгү манасчынын чыгармачылыгына, эпосту үйрөнүү, өнөрдөгү салттык белги –көрүнүштөрдү өздөштүрүү, чыгарманын мазмундук –формалык белгилерин жаңы салымдар менен толуктоо –өз табылгалары менен байытуу, манасчылык кесиптеги мектеп маселеси, анын ар бир өнөр эсинин жана жалпы эле «Манастын» сакталуу, укумдан тукумга

өтүп улануудагы мааниси ж.б. багыттагы жалпылаштырылган ойлор, ошол ойлорду бекемдөө, тактоо үчүн келтирилген көптөгөн фактылык маалыматтар манастануу илиминин теориялык корутундуларын кеңейтип, айрым ойлорду тактап, мурдатан келе жаткан жоболук маңыздагы түшүнүктөрдү байытары күмөнсүз.

Манасчылык өнөр –кесипте атайын өзүнө таандык мектеп негиздеген чоң жомокчунун өмүр жолу, кесипке ээ болуу жана өнөрдүн эң жогорку тепкичине жетүүдөгү өрнөгүн изилдөөнүн башка манасчыларды таанып-үйрөнүүдө теориялык да, практикалык да мааниге ээ болоруна күмөн кылууга болбойт. Бул ишибиз Тыныбектин чыгармачылык жолун, жомогун изилдеп үйрөнүүдө, манастанууга тиешелүү дисциплиналарды, атайын курстарды окуп үйрөнүүдө керектүү деп, ойлойбуз.

Иштин апробацияланышы. Диссертацияда айтылган ой корутундулар апробациядан өтүп, «Известия ВУЗов» журналынын тиркемелеринде, Нарын мамлекеттик университетинин кабарларында жарык көргөн. Диссертант 1994-ж Арабаев атындагы педуниверситетте, 1997,-2002-ж Нарын мамлекеттик университетинде, 1996-ж декабрда КРИУАда өткөрүлгөн илимий –практикалык конференцияларда изилдөөнүн айрым жоболору боюнча доклад жасаган. Иштин негизги мазмуну «Тыныбек манасчы» деген монографияда чагылдырылган.

Изилдөөнүн мазмуну

Алгы сөздө бүгүнгө дейре шарттарга, учурларга, темаларга карата тийди-качты илимий ой-пикирлер айтылып, манастануудагы ак так бойдон калган чоң манасчы, манасчылар мектебин негиздеген чебер устат Тыныбек Жапый уулунун жомокчулук-чыгармачылык өнөрүнүн изилденишинин артта калган абалы, бул проблеманы ошол мурда тийди-качты айтылып келген жана да жаңыдан айтыла турган илимий ой-пикирлерди чогултуп системага салып, терендетил изилдөөнүн керектиги, теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты, милдеттери, илимий жаңылыгы, практикалык жана теориялык мааниси, методологиялык негизи жөнүнөн кеп болду.

Биринчи глава «Чоң манасчы Тыныбек» деп аталып, болочоктогу чоң манасчынын өмүр жолу, анын жомокчулук орошон өнөрүнүн башталышы жана да өркүдөп-өсүшүнүн этаптары, жомокчулук өнөрүнүнүн (айтымдарынын) артык касиеттери (тийгизген магиялык таасирлери), кимдерден үлгү алып, манасчылыктын татаал, даназалуу жолуна кантип түшкөндүгү, ошол манасчылык өнөргө байланышкан Тыныбектин пенделик жорук-жосундары, Тыныбек «Манас» айтуунун бийик деңгээлине кандайча жетишип, манасчылар мектеби кандайча түзүлүп, андан таалим-тарбия алган окуучу-шакирттери да орошон жомокчулар чыккандыгы, алар

жомокту айтууда чыгармачылык зор жөндөмү аркылуу кантип бири биринин ырдаган жомогун маани-маңызы, көркөмдүк касиети жагынан толуктап, жаңылап, өңгө манасчылардан окчун кеткендиги, ал гана эмес окуучу-шакирттери улуу устат Тыныбек айтымдарындагы мазмундук-формалык өзгөчөлүктөрүнө толуктоолор кийре алган чыгармачылык бийик деңгээлге чейин кандайча өсүп жеткендиктери ынандыралык фактылар менен тастыкталып, тиешелүү жалпылоолор жасалды.

Тыныбектин дайын-дарегине байланышкан жазма маалыматтар өтө сейрек. Ошондуктан бул улуу жомокчунун манасчылык чыгармачылык кудуретине тиешелүү фактылар, даректер бүгүнгө чейин эл арасында негизинен оозеки айтылууда. Биз эмгегибиздин биринчи главасын жазганыбызда көбүнесе ошолорго таяндык. Мында бир иш болду. Маалымат берген информаторлор кандай айтса, ошондой жазып, мисал, цитата, таяныч жасаган кездерибизде урундук. Албетте, информаторлор сөзмөр, чечен адамдар болгондуктан, өзүлөрү айткан маалыматтарын алар, биз каалагандай илимий эмес, көркөм (журналисттик) стилге салып аңыз кеп түрүндө баяндашкан. Информаторлор өзүлөрү айткан маалыматтарын дал ошондой стиль аркылуу гана жеткире айтып бергени менен, менин оюмча, биз бардыгыбыз эч качан көрүп-билбеген чоң жомокчу Тыныбектин өмүрүнөн, чыгармачылыгынан, ал гана эмес «чыгармачылык кухнясынан», пенделик жорук-жосундарынан ж.б. кенен маалыматтарды ала алабыз.

Тыныбек жомокчулук өнөрдү өздөштүрүүнүн бардык этаптарын басып өтүп, уккан, көргөнүн (манасчынын кол шилтөөсү, үрөй өзгөртүүсү ж.б.), жөн эле көрүп, тындап, үйрөнүп албастан, ошол андап түшүнгөндөрүн чыгармачылык менен өздөштүрүп, жомокту өзү айтып калганда, кантип угумдуу, кооз, кенен кылып айтуу айла-амалдарын ойлонуп уккан. Ар бир деталды кантип терендетүү абыгерчилиги ошондо эле тумсак манасчыдан чыгармачылык кажыбас кайратты талап кылган. Ойго чөгүп көшөөргөн жаш ынтызар Тыныбек жомок деталдарына, ыр саптарына, эпизоддорго, сүрөттөмө-баяндарга «кан киргизүүнүн», көкөлөтө шаңга бөлөөнүн усулдарын жүрө-жүрө чебер өздөштүрө берген.

Тыныбекте адамды таң калтырган ыр саптары кенен жолугат. Мисалы: **Манастын** кылычын төкөр уста Бөлөкбай жасап жатканында «көөрүгүнө чыдабай, көп букалар союлган, сугатына чыдабай, көлдүн суусу союлгон» деген сыяктуу саптар. Бул саптардагы апыртуулар Тыныбекке кайдан келген? Көрсө кыргыздар байыркы Алтайда жашап турган кезде коңшулаш жашаган элдердин эпосторунун таасири тийип, «Манас» эпосу ошентип жаралган деген тарыхтын аспектиси бар эмеспи. Ошол Алтай эпосторунун ыр саптарында ушул жогорудагы Тыныбектин ыр саптарындагы апыртууларга жакын айтымдар бар экен. Алар Тыныбекке чейинки манасчылардын биринен бирине ошуп, бул ыр саптарындагы апыртуулар

Тыныбектин кулагына түшкөндө, ал жаш кезинде таасирленип, алардын айтканына жакындатып өздөштүрүп апыртып, манасчылыктын эволюциялык өсүү этаптарында улам бара арбыткандан арбытып, окуяга, сүрөттөмөлөргө ж.б.ларга апыртуу кийрип кооздоп айтуунун зор чеберчилигине жетишкен. Ошол эле Тыныбек такшалган, жетилген кезиндеги аскер колунун жүрүп баратышын кандайча шаңданып, албындатып жибергенине көңүлүнөрдү буралы: «Ак асаба жалтылдап, Айдын бети калтылдап, Көк асаба жалтылдап, Күндүн бети калтылдап». Мында Тыныбектеги өңгө манасчыларда кездешпеген, өзүнүн алып учкан фантазиялык ойлорун көтөрүңкү романтикалык стилде сөз менен бере билүүнүн өзүнчө сапат – касиеттери билинип турат. Демек Тыныбек өз заманындагы новатор манасчы. Же бир баталдык сүрөттөмөнү анын залкар окуучу-шакирти Сагымбайдыкына салыштырып көрөлү:

Сагымбайда: Ак асаба, кызыл туу
Асман толо ызы-чуу
Тыныбекте: Ак асаба, кызыл туу
Ай, ааламды кан баскан
Айдын бети ызы-чуу.

Тыныбектеги бул саптар «Чынгызхандын жоо жоолаганы» деген бүтпөгөн аңыз баянынан алынды, бирок ушундай саптар Тыныбек «Манасында» болгону, менимче, күмөнсүз.

Устат менен шакирттин ырдаган ыр саптарын салыштыра окурман Тыныбек устаттын көркөм апыртуунун теңдеши жок чебери экендигине баам салбай эч коё албас.

Тыныбек «Манас» айтууну түш көргөндөн кийин баштаптыр. Бул бардык манасчыларда ошондой айтылат. Түш көрүп «Манас» айтып калуу маселесин окумуштуу эпосу С. Мусаев мындайча түшүндүрөт: «түш көргөнүн» айткан манасчылардын бардыгынын сөзүнө шек келтирүүгө да негиз жок. Бери болгондо эле манасчылардын басымдуу көпчүлүгүнүн, айрыкча, ошол кесипке ээ болгон чыныгы манасчылардын түш көрүшү күдүктөнүүгө болбой турган факт. Мындай массалык көрүнүшкө ээ болгон белгилери жалаң гана салттын таасири менен түшүндүрүү жетишсиз. Манасчылардын түш көрүү аркылуу гана кесипке ээ болушуна алардын талант шыгынын мүнөзүнө, ишениминен пайда болгон психикасынын өзгөчөлүгүнө байланышкан ж.б. биз үчүн азырынча белгисиз түрдүү себептерден болушу ыктымал»¹.

¹С. Мусаев. Манасчылар. – Акындар чыгармачылыгынын тарыхынын очерктери. – Ф., 1988, 475-бет

Тыныбек «Манасты» түш көргөндөн кийин эле айта баштаганын, мурда андай өнөрү болбогонун анын шакирттери Дункана, Сарырчы, айылдаш карыялардын көбү кеп урушчу. Ал эми Тыныбек «Манас» айтуу өнөрүнө манасчы болуунун бардык этаптарынан өтүп, эволюциялык жол менен келгени ырас.

Тыныбектин манасчылык өнөрүнүн өзгөчөлүгү – анын жомокту өтө кенен айтармандыгы. Ал кичинекей эле деталга, сүрөттөмөгө эпикалык арым бере алган. Жакшылык сөзмөр (белгилүү акын А. Жакшылыковдун атасы), айылдаш сөзмөр карыялардын бардыгы бир ооздон Тыныбек Манастын Акөргөөсүнүн борумун (сыпатын) эле бир жарым сутка айткандыгын дайым эскеришкен. Чүйдөгү – Өзбек бай Тыныбекти кош ат менен Нарындан Чүйгө чакыртып барып, Манастын аскер колунун Чоңказатка аттанышын эле Тыныбек он сутка айтып, бүтпөй койгондо, Өзбек бай кыскартып айтуусун суранып, ошондо да Тыныбек окуяларды бүктөп, чолуп-чолуп бир жарым сутка айтып ада кылыптыр. Бир жолу туугандарынын суроосу менен Тыныбек Солтонсары, Көктөрпөк, бөксө жайлоолордо «Манастын» «Манас» бөлүмүн эле эл жайлоого көчкөндө баштап, эл күздөгө келгенге чейин 6 ай айткан. Эл «Тыным, «Манасың» бүттүбү?» деп сураса, Тыныбек «Кайдан бүтөм, эми «Семетейи» бар мындан көп, анан «Сейтеги» тукуму менен жатат, «Манастын» учу-кыйры көрүнбөй эле мелмилдеп жатат, аны айтып бүтүүгө менин өмүрүм жетпейт го» дептир. Чынында өмүрү жетпей калган. Өлөрүндө да Тыныбек бир жума «Манас» айтып жатып дүйнөдөн кеткен.

Бул адам «Манас» жомогун канча кааласа, ошончо кылып кең-кесири, жомоктун айтыла келген салттык өзөгүнө, жомоктук табиятына доо кетирбей, айлап-жылдап жаңшай алган. Ошондо да ал ырдаган «Манас» жомогунун кору түгөнбөгөн. Тыныбектей залкар манасчылар жөнүндө В.В.Радлов суктанып 19-кылымдын ортосунан кийин жазып калтырган: «Дельный певец может спеть, не переставая, день, ночь, неделю, месяц так же как и в продолжение всего этого времени он может говорить».¹ «Манас» жомогунун окуяларын берекелүү айтканы жагынан Тыныбек бөтөнчө болгон.

Тыныбектин ырдаган «Манас» жомогу угармандарга эстетикалык гана ыракат бербестен, адамдын бак-таалайын ачкан касиеттүү дубанын да ишин аткарган. Тыныбек айткан «Манас» жомогунун магиялык күчүнөн малга келген ыландын, каардуу кара жуттун мизи кайткан, баладан көзү каткан, согончогу канабай зарлаган ургаачы перзент көрүп, төрөй албай «кара баскан» зайып аман-эсен көз жарып алган. Ошонун баарына жомогун айта баштагандан тартып жерден бир карыш көтөрүлүп керемет көрсөткөн Тыныбектин касиети жар болгон.

¹В. Радлов. Предисловие к V тому «Образцов...» - Манас героический эпос киргизского народа. – Ф., 1968.

Жогорудагы Тыныбек залкардын ырдаган «Манасынын» тийгизген магиялык күчү жөнүндөгү кепти бир сөз менен жыйынтыктасак, ошол кездеги угармандарга, Тыныбек жомогун угууга турмуш тагдырдын ар кандай жагдайларынан улам зар болгондорго жомок эч болбосо, сөзсүз, жагымдуу таасир, зор ишеним берип, оптимисттик маанай тартуулаганы талашсыз. Ошонусу менен Тыныбек өңгө манасчылардан өтө айырмаланып турат.

Биринчи главанын аягында Тыгыбек ырдаган «Манастын» сюжеттик нугу кыскача келтирилген. Ушул сюжеттик нукту кубалап окуп олтуруп, Тыныбектен түздөн түз үлгү алган залкар Сагымбайдын, кыйыр түрдө таасирленген дагы бир залкар Саякбайдын айтымдарынан ошол Тыныбек айтымдарына окшош, же жакын келген окуяларды, ыр саптарын табууга мүмкүн болду. Мына муну менен эмнени айтууга болор эле? Манасчыларга таасирин тийгизген Тыныбекти байыркылык менен кийинкиликтин ортосундагы алтын көпүрө деп айтууга болот. Тыныбек менен андан таасир алгандардын «Манас» эпосунан айткан эпизоддору, ыр саптары канчалык муундан муунга өгүп вариацияланып, формалык-көркөмдүк жагынан түркүн-түрлүү бийиктигине жетип өркүндөп, мазмун жагынан кеңейип, байып айтылбасын, эпостогу байыркы салттык-мазмундук түпкү нуктагы, формалык көркөмдүктөгү байыркы негизги белгилер ыйык сакталган.

Экинчи глава «Тыныбек жана андан үйрөнүп үлгү алгандар» – деп аталып, Тыныбек түбүн түптөп негиздеген манасчылар мектебинен таалим-таасир алгандар жөнүндө кеп жүрдү.

«Улуу манасчылардын далайынан аты унутулуп, тарыхтын терең калың катмарында калды. Айрымдар легенда түрүндө бизге жетти, кээ бирөөлөрү жөнүндө үстүртөн гана дарегибиз бар, бирок адегенде эле оозунан ыр төгүлгөн, улуу эпостун уйкаштары чубурган не бир залкар манасчылардын болгону, манасчылардын өзүнчө бир «мектеби» уламалуу салты болгону күмөнсүз иш»¹. Улуу жазуучубуз Чыңгыз Айтматовдун ушул келтирилген сөздөрү так эле Тыныбекке карата айтылгандай. Тыныбектен үлгү, нуска алып, анын баркын көтөргөн, андан кийинки зор манасчылар бар. Тыныбекке « Сенден үйрөнүп жүргөн кишилер барбы? – деген суроолор болгондо: Менден үйрөнүп, сурап алып, жазып алып жүргөндөр бар». Алар ким дегенде Сагымбай, Калыгул, Тоголок Молдо, Касымбай, Байбагыш, Кожомберди, Доңузбай, Жакып ж.б.лар дагы бар»² деп жооп берген. Булардын катарына урукташтары, айылдаш туугандары Дуңкана Кочукеев, Сарырчы (Бекбоо), өз уулдары Сооронбай менен Актанды кошууга болот.

Булардын баардыгы «Манас» жомогунун «ийриси»не эт, сүйрүсүнө сүт толтурган», эпосту жаңы, жогорку деңгээлге көркөмдүк жагынан көтөрүп, мазмунун байытып, мурдата айтыла келгендегисинен көп кооздоп, көркөм каражаттарга карк кылган, ийине жеткирген эпиктер. Чоң жомокчу Тыныбек шакирттери географиялык жайгашуу – жашоо жагынан кыргызстан аймагынан тышкары кытай жергесинде да болуп, андагы Жусубакун, Эшмат «Манас» эпосунун мазмундук, көркөмдүк жагынан аябай өркүндөп өсүшүнө интеллектуалдык каруу-күчүн аябай жумшашкан.

Бизде, кыргызстанда көлөмү, көркөмдүгү жагынан жогору делинип Сагымбай Орозбаковдон жазылып алынган вариант өзгөчө эсептелинет. Бул боюнча улуу акыныбыз Алыкул Осмоновдун Сагымбай «Манасын» окуп туруп, калган манасчылардыкын окуганда төртүнчү этаптан биринчи этапка түшүп кеткендей болуп каларлыгын айтканын эске салсак жетиштүү. Ушуну менен эле Сагымбайга таалим берген Тыныбектин манасчылык таасир касиети дагы жогору бааланат. Тыныбектен үлгү алган манасчылар ырдаган «Манасынын» кооздугу, арымы боюнча биринен бири өткөн шайырлар болушкан. Кытайлык манасчы Жусубакун Апай ошондой манасчылардан. Мындай бир маалымат бар экен: «1917-жылдын башында Какшаал Карачий айылында ... Арзыкан бий ... Сагымбай Орозбак менен Жусубакун Апайды «Манас» айтуу маарекесине салат. Жусубакундун Сагымбайдан ары көп, ары жакшы айткандыгы менен жогору тургандыгын корутундулашат. Ал эми Сагымбай өз оозу менен: «Жусубакун менден жакшы айткан жомокчу болуптур» деп, баа берет»¹. Азыркы кытай манасчыларынын эң ириси Жусуп Мамай Эшмат манасчынын бир айтканын мындайча жазып келтирет: «Сен айткан Жусубакун Апай, Сагымбай Орозбак, мен (Эшмат) – үчөөбүз жомок үйрөнөбүз деп Жапыйдын уулу Тыныбектин балтасын чаап, жылкысын багып, калтасын кагып, төрт жылы жүрдүк» деген эле»². Жогоруда «Тыныбектин калтасын кагып» дегенди, Тыныбектин болгон «Манасынын» корун кагып, бүт шыпкан үйрөндүк деп айтканын түшүнүү керек. Кытайлык «Манас» изилдөөчү Мамбеттурду Мамбетакун чыгаан манасчы Эшмат жөнүндө Лаң Йиң деген илимпоздун жазганын келтирет: «Лаң Йиң Эшмат вариантынын окуялыгы таза, мазмундуулугу карапайым, байыркы тематикалар жана байыркы маданият саамалыктары арбын, тили жөнөкөй, баяндоо ыкмасы салмактуу экенин белгилейт. Эшмат вариантында эпостун жөрөлгөлүү бөлүмдөрү ошончо анык, ичи боору менен берилгендиги, кыргыз эл оозеки адабиятынын баяндоо салттуу ыкмалары кеңири колдонулганы окуган адамга оңой билинет»³.

¹Адыл Жуматурду, Токтобүбү Ызак. Залкар манасчы Жусуп Мамай. – Кыргыздар, – 4- китеп, Б., 1997, 325-б.

²Жусуп Мамай. Мен Манасты кандайча айтып калдым? – Кыргыздар, – 4- китеп, Б., 221-бет.

³Мамбеттурду Мамбетакун. Эшмат. – Кыргыздар, – 4- китеп, Б., 1997, 322-бет.

¹Ч. Айтматов. Манас байыркы кыргыз рухунун туу чокусу. – «Манас» (Орозбеков варианты). Ф., 1988, 1-том.

²А. Тыныбеков. Тыныбектин тарыхы. Китепте: Актан. Ф.: «Адабият», 173-бет.

Тыныбектен үлгү алган манасчылардын чыгармачылык өнөрүнүн өзгөчөлүктөрү жогоруда келтирилген факт-мисалдардан улам таасын байкалып турат.

Шакирттеринин ичинен манасчылык өнөрүн Тыныбекке салыштыруу үчүн Сагымбайды таңдап алууга туура келди. Анткени, Сагымбайдын өз оозунан жазылып алынган «Манас» басмадан китеп болуп чыгып, анысы колдо. Устат менен Сагымбай шакиртинин өнөрлөрүн салыштыра олтуруп мындай ойго келүүгө болот. Устат, шакирт +көө тең өз өзүнчө залкар. Тыныбектин айтымдары окуялуулугу, эпикалык зор арымы, фантазиясынын күчтүүлүгү, көркөмдүк өзгөчөлүктөрү жагынан бөтөнчөлүгү дайыма байкалат. Сагымбай Манастын не өзүн, не куралын, не бир түрдүү окуяларды, аларга карата көкөлөп учкан апыртууларды, фантазиялоону, окуяны көз алдыга келтирүүнү, сөздүн даремети менен сүрөттөлүп жаткан предметке касиет берүү чеберчилигин көбүнесе Тыныбек устаттан үйрөнгөндүгү көрүнүп турат. Кээде тыныбектик саптар бүт калыбы менен Сагымбайда учурап, бирок өзгөчөлүгү өзүнчө. Сагымбай Тыныбек сүрөттөмөлөрүн логикалык жагынан толуктап кеткен учурлар бар. Ал устаты Тыныбектен алган таалиминин касиети менен тарткан сүрөтүнө жан киргизген. Сөзү таасын, таалимдүү чыккан. Айталы, Манас баатырдын айтылуу куралы Наркескен кылычты жасоо үчүн төкөр (чебер) уста Бөлөкбайдын кандай абыгерчилик кылып, кылыч жасалып бүткөндө эбегейсиз зор курал болуп чыкканына, аны дөөнүн дөөсү Ажыбай кокуйлап араңдан зорго өнөрүп жүргөнүнө көңүл бөлсө, Сагымбай Наркескендин согушта урунуу касиетине басым жасайт («шиберге койсо өрт кеткен, шилтегени мүрт кеткен»-деп). Же Тыныбек Коңурбайдын келбетине, бет түзүлүшүнө, иренине, жарак-жабдыктарына басым коюп сүрөттөсө, Сагымбай шакирти Коңурбайдагы психологиялык өзгөрүштөргө өзгөчө көңүл бөлөт («өрттөй көзү кызарып», «мас болгон пилдей чамынып» ж.б.)

Тыныбек шакирттери Байбагыш, Доңузбай, Касымбай, Кожомберди, Калыгул, Жакыптардан жазылып алынган материалдар жокко эсе, Ошондой болсо да Тыныбек манасчылар мектеби жөнүнөн жалпыланган жыйынтык ойго келүүгө болот. Тыныбек өзү, анын шакирттери ырлаган «Манасы» мазмуну, көркөмдүк формасы жагынан биринен бири өтүп, улам өргө чаап, көлөмү, мазмуну кеңейип, байып, толуп турган. Алар «Манас» айтымдарын мурдагысынан ашкере кооздоп, узакка айта алган жомогу менен кыргыздын эпикалык поэзиясын өзүлөрүнө чейинки деңгээлден дагы бийик көкөлөтө көтөрүп, аны гүлдөгөн дооруна жеткиришкен. Тыныбек өз шакирттери менен «Манас» жомогун айткан кездер кыргыз эпикалык поэзиясынын алтын доору болгон.

Үчүнчү глава «Тыныбек мурастары» деп аталып, анда «Алмамбет окуясы», «Каныкейдин Манаска аш бериши», «Семетейден бир бөлүм» эпизоддору жөнүнөн кеп жүрдү.

«Алмамбет окуясы» окуяны Тыныбектин уулу Актан кагаз бетине түшүргөн. «Тыныбектин бул баалуу мурасын Актандан кагаз бетине түшүргөн экенин анын кол тамгасын даана тааныган адамдын кепилдиги менен ырасталган.

Баяндаган окуялардын айрымдары кийинки чоң манасчылар Сагымбай менен Саякбайдын варианттарындагы текстерге окшош, же жакын мүнөздө, айрымдары эч манасчыда жолукпайт. Жалпы сюжеттик нуктун өнүгүү жолу салттык түрдөгү баяндоолордон турат, бирок кыйла кыскартылган үлгүдө. Айрым белгилүү окуялар эскерилгени менен салттык нук боюнча ордунда эмес, үзүлүп- үзүлүп, кыска мүнөздө. Айталы, Алмамбеттин кимдиги, ата-теги, Макел-Малгун деген жалгыз көздүү дөө, анын эли жөнүндө айтылат, кыска гана. Дөө менен Алмамбет, Чубак кармашуусу, кытайдагы жылкы тийүү өңдүү окуялар айтылбаган. Ошондо да Тыныбектин айткан бул варианты сынынан бузулбаган, көркөмдүгү боюнча «Манастай» шедеврдин ичиндеги шедевр. Окуянын кыскача нугу мындайча: Чоңказат барган кыргыз аскер колун эс алып машыгууга коюп, кытай жайын накта билген Алмамбет, чалгын чалууга жол сурап, Манас макул болуп, Сыргакты жолдош алып, Алмамбет чалгын кетет. Жолдо Алмамбет Сыргакка кытайдын чоо жайын айтып берип, куу Коңурбай душман келсе кабар берип туруу үчүн жолго койгон пери-кароолчулар Куукулжа менен Кууөрдөктү атып өлтүрүп салышат, тилийчи капканды чоң таштар менен атын, тээгин талкалап, жараксыз кылышат. Кууөрдөк ошол тумшугундагы сымы аркылуу Коңурбайга билгизип турчу экен. Жомок да болсо ушул маалыматтарга көңүл бурбай коюуга болбойт. Ырас эле Кууөрдөк тумшугундагы сымы менен Коңурбайга кабар берип турса, бул аралыкка кабар берүүчү тетик –антенна экен да. Ушундан улам айтар сөз: 1902-жылы дүйнөдөн өткөн кыргыз жомокчусу Тыныбек 1905-жылы радиону ойлоп чыгарган орус радиосунун атасы Поповдон көп мурда антенна аркылуу байланыш жасоонун мүмкүндүгүнүн жомоктук –кыялый теориялык негизин айткан десе болобу? Эмнеси болсо да кыргыз жомокчусу Тыныбек аралыкка антенна аркылуу байланыш жасоонун айла –амалы жөнүндө жомокто болсо да айтканы азыркы заман техникасына төп болгону кызык. Ал эми душман жолуна коюлган тилийчи капкандын тетигин басып алса, баскан кишинин башы ылдый карап эки буту менен асылып калат экен. Капканга келип ээси атайын дубасын айтпаса капкан ачылбаган бойдон тура берет экен. Демек бул азыркы замандагы код менен аракет кылуунун жомоктук жол жобосу эмеспи? Бул да өзүнчө кызык.

Окуя андан ары Чубак менен Жойбурду ээрчиткен Манас чалгында жүргөн Алмамбет менен Сыргактын артынан жете келип, Манас Алмамбетке Чубак акенерди сураганынан силерге кошоюн – деп, келдим дегенинен соң чыр чыгып кетет. Себеби чалгынга ичи тарып, Чубак чыр кылганда, Манас айласыздан аны ээрчитип келгенин билип коюп, Алмамбет Чубакты «ит!» деп тилдеп салат. Өзү эле Чубак чууга чукул неме, ал дагы тилин тартпайт. Алмамбетке ал келгенге чейин Манастын аскер колун баштап, Жаурупага (Европа) майдан кылганын айтат. Алмамбетти «кул» деп тилдейт. Алмамбет кул эмес экенин, андан кырк эсе ашык кандын уулу экенин айтып, Чубакты «ит» деп тилдей берет. Чубак менен Алмамбет бири-бирине курал көтөрө турган болгондо, Сыргак менен Манас аларды ажыратып, Сыргак урушкан экөөнү акыреттик дос кылып салат.

Ушул жерде дагы бир сөздү айтып коюу керек. Чубак Алмамбетке кыргыз аскерин башкарып турганда, орусту багынтып, андан ары Жаурупага майдан кылып, Бараңды, анын каны Балтаматты, Жабайырды, Бариш, Лондон деген жанрлерди багындырганын айтып сөз менен омурулойт. Сыягы Тыныбек ошол Жаурупа элдерине болгон жоортуулду кезинде өтө кеңирситип, ар бирин өз өзүнчө окуя, же бөлүм кылып айтып жүргөн көрүнөт. Болбосо Алмамбет менен сөгүшүп турган Чубактын оозуна батыштагы элдер менен болгон согуш кайдан кирип келип айтылып жатат. Ошол айтымдар Сагымбайдын айтымындагы Манастын түндүккө жасаган жортуулунун окуяларына төп чыгат. Андай болгондо Манастын түндүккө жасаган жортуулунун жалгыз жаратуучусу, же мурдатан келе жаткан үлгүлөрдү өнөрпоздордун кийинки муундарына жеткирген адам Сагымбай эмес, Тыныбек болуп калмак. Сагымбай устаты Тыныбектин айтуундагы окуяларды өзүнчө алымча-кошумчалары менен кайталап берсе керек деш жөндүү.

Бул дагы тактоону, талдоону талап кылуучу маселе, себеби изилдөөчү чоң, кичине окумуштуулар бир пикирден жогоруда сөз болгон Манастын түндүккө жортуулун Сагымбайга гана тиешелүү кылып келишкен.

«Алмамбет окуясы» андан ары Алмамбет, Манас, Чубак, Жойбурду Саяздын кара тоосуна чыгарып, Бээжинди дүрбү менен караттырып тааныштырып, Манастын өтүнүчү менен Бээжинге чукул барышып, андан ары Сыргакты ээрчиткен Алмамбет Бацбандын калаасына кирип, Алмамбет кандык кылган жайлар менен тааныштырып, Канчайым деген энесине Алмамбет жолугуп, элине, энесине жасаган душмандардын кылыгына ээни кейиген Алмамбет ошол жердеги кытайларга кыргын салып жиберип шаардан кетип, Каспандын суусунун кечмелигинен жылкычы башы Карагудду жолуктуруп, ал Алмамбетти таанып качып, артынан Алмамбет кууганы менен окуя ада болот. Тыныбектин бул вариантынын текстинин айрым жерлери үзүлүп- үзүлүп айтылса да вариант кооздук сынынан бузулбаган. Көркөм

каражаттарга, троптого бай, аллитерация, ассонанс, метафора, синтаксисдик ажайып кооз фигураларга тунган, мазмундуулугу артык.

Мында Манас, Бакай, Сыргак калыс, токтоо, бардыгын акылы менен чечкен журт башылары. Алмамбет кара күчтүн, акылдын теңдешсиз эгеси. Бала кезинен зирек, зулумдук менен адилетсиздикке тайманбай согуш ачкан баатыр. Ислам динин ыйык тутуп, өз позициясында бекем турат. Чубак ак көңүл, ала көөдөк, кыялы чукул, Манасты сыйлап, дайым ыйбаа кылган арамзаасы жок кара күчтүн экинчи эгеси.

«Каныкейдин Манаска аш бериши». Бул окуяны Тыныбектен араб ариби менен жазып алган Атбашыдагы моңолдор уругунун сарыгынан чыккан Аалы деген сабаттуу адам болуптур. Андан Обонбай Мамбетов 1928-ж ошол эле араб ариби менен көчүрүп алып, азыркы урунуп жүргөн кириллицага көчүргөн Жалар Чолпонбаев экен. Жапар кайнагасы болгондуктан, андан санжырачы Мукаш Найманбаев көчүрүп алып, Актан Тыныбековдун 100 жылдыгында мектеп музейине тапшырган.

Эпизод камтылган окуяларынын мааниси боюнча, көркөмдүгү боюнча Тыныбек манасчы айткан эпостун текстериндеги өзгөчө деп айтарлык бөтөнчөлүгү анча деле жок. Ыр саптарындагы уйкаштыктар жымылдап дурус эле, бирок Тыныбекти угуп, анын көркөм айтармандык ашкере касиетин баамдап көнгөн элге кадимки эле өлгөнгө аш берүү окуяларын үстүртөн, жалпылаган мүнөздө баяндап койгондой таасир калтырат. Бул эпизод Тыныбектин эпосту аяктаган жерге кошкон кийримтеси. Өңгө манасчыларда окуя мынчалык кеңири атайлап айтылганы кезикпейт. Тыныбектен башка окуя анын таланттуу шакирттеринен Тоголок Молдонун варианттарында гана учурайт.

Окуя адеп башталышында Манас кытайга жасаган жортуулунда Коңурбайдан ууланган айбалта менен шилиге чаптырып алып, жарасы күчөп кетип, Манас Таласка келип, дүйнөдөн кайтат. Алты арам аталган анын башка энеден туулган туугандары бешиктеги Семетейди өлтүрөрдө Каныкей кайнесине Чыйырды менен Семетейди алып, атасы Темирканга качып кеткенинен кабар берилет. Өлүм алдында Манас Бакайга «Каныкейиңе каралаша жүр», ата-энесине «эне сүтүнөрдөн, акыңардан кечкиле», элге «ынтымагыңардан айрылбагыла», кырк чорого «кадимкидей ынтымагыңарды бузбай жүргүлө», Абыке, Көбөшкө «Семетейинерди жетимдей кылбай көз салгыла», Каныкейге «Семетейинди жакшы бак», акыреттик жары Кыз Сайкалга «кылыгың жакшы» деп ыраазы болуп, артына жогорудагыдай осуят айтып дүйнөдөн кайтат. Манастын акылсыз сулуу аялы Акылай беш ай чыдап тура албай Көбөшкө эрге тийип алат. Каныкей гана Манаска Аксарай күмбөз салдырып, ага Манасты кырк чоросу, Кошой, Бакайы менен, кытайлыктар Коңурбай, Жолойу менен сүрөткө тартырып, анан Манаска аш бердирет. Аштагы

оюн зооко, аш чабыш байгесине ага чейин эч бир ашта болуп көрбөгөн байгелерди сайдырып, аш салтанаттуу өтөт. Бирок Кошой бабанын баамында аш Көкөтөй ашына жетпейт. Тыныбек тарабынан кандарга аш берүү салт болгондон кийин, Манаска деле аш берилбейби дегендей кийримтеленген өңдөнөт. Бирок аш берилиш окуялары оптимисттик маанайга толгон. Анда бешиктеги Семетейдин Тайбуурулу кемеге жана чоң ашында чыгып келет, Кошой, Бакай Семетей бар эмеспи, Манастын арыгынан кайра суу агат деп бел байлап, келечекке ишенимдүү карашат. Каныкей Абыке, Көбөш акмакчылыгына карабай бек турат, сарамжалдуу. Анын баа жетпес гумандуулугу Чоңказатта колго түшүп келгендерди ат байгесине сайбай, элине азат кылып жиберганинде.

Эми Тоголок Молдо варианты негизинен устаты Тыныбектикенине жакын, бирок окуяны өзүнчө толуктаган, өзүнчөлүккө ээ саптар бар, бирок Тоголок Молдо азд эмес, рапсод акын болгондуктан омоктуу кошумчалар жок. Манастын Коңурбайдан ууланган айбалтадан жарадар болушу башкараак, кыргызында жаткан Манасты кытайына сыйга чакырган болуп, Коңурбай ошол жерден ууланган ай балта чабат Манаска. Көбөш башка жактан каадалантып алып келгенсип Акылайды аялдыкка алып кеткенин Каныкейге айттырганы, Манас өлгөндө келбеген Акун канды ашка чакыртпай койгону Тоголок Молдодо жок. Тоголок Молдодо өлгөн Манас малына кол салганы үчүн Көбөш аялы Акылай менен аштан четтетилет. Бул Тоголок Молдонун толуктоосу.

Тыныбектеги Каныкейдин ашка сарамжалы Тоголок Молдодо айтылбайт. Тоголок Молдодо Манас ашына сайылган байге мейли алтын, күмүш зар, мейли мал Тыныбекте айтылгандагы көлөмдөн төмөн.

Ошондой болсо да Тоголок Молдо варианты өз алдынчалыкка ээ, Тыныбек вариантына тете, жогорку көркөмдүктөгү баалуу мурастардын биринен. Кырк чоронун кайдыгерлигин Тыныбек бул аш окуялары менен дагы бир жолу ашкерелеген.

«Семетейден» бир бөлүм» Тыныбек жомокчунун мурастарынын ичиндеги манасчынын өзү жазган вариант экендиги менен өткөрө баалуу, бул окуяны 1925-жылы Э. Арабаев баш сөзүн жазып, араб тамгасы менен Москвадан китеп болуп басылып чыккан, бирок Э. Арабаев окуяга теманы ким койгонун, кол жазма кайдан, кантип табылганын жазган эмес. Кийин кыргыз эл оозеки адабиятын эл оозунан жыйнап, кыргыз элине өтө чоң кызмат кылган Каюм Мифтахов Тыныбектин бул окуясын кагаз бетине түшүргөн мен болсом, Э. Арабаев ээ болуп, басмадан чыгарып кеткен деп арыз жазган. Бул талашка карата окумуштуу С. Мусаевдин «Манастаануу илиминин тарыхы аттуу эмгегинин 227-230- беттеринде кеңири, ишенимдүү түшүндүрмө берилген, ошол эмгекти окуп чыксаңыздар бардыгы түшүнүктүү болот,

биздин изилдөөбүздөгү максатыбыз маселенин бул жагына эмес, чон манасчыдан сакталып калган бул окуяны Тыныбектин окуучу — шакирттери кандай сактап, кандай улантканы жөнүндө. Бул үчүн биз жомокчунун шакирти Тоголок Молдонун өзү кагаз бетине түшүргөн варианты менен шакирттин шакирти Акмат Рысмендеевдин варианттарына салыштырып, жалпыланган жыйынтык ой айттык.

Тыныбек айткан текстин кыскача сюжети : Оогандын канынын кызы Айчүрөктү Манас Семейтейге кудалап кеткеп, Айчүрөктү биз алабыз деп Чыңгожо , Толтой Акундун шаарын камап, баш көтөргөндү кырып, олжо аял болуп кетүүдөн коркуп , Айчүрөк Аккуу кебин кийип өзүнүн кудалаган күйөөсү Семетейди издеп чыгып, жолдо Коңурбай, Сынжыбек ж. б. бир тобун сындап, «качып барып карган эрге тийди» деген сөздөн качып, акыры Таластан Семетейди көрүп жактырат. Оболу Айчүрөк Семетейдин аялы Чачыкейге жолугуп, Семетейге күйөөгө чыгууга улуксат берүүсүн суранат Чачыкей кыз туруп эр издеген шүмшүк, бирөө өз күйөсүн бирөөгө берчүбү, жогол деп мазактап тилдеп салганда, Айчүрөк Семетей эми түбөлүк меники деп, Чачыкейдин өзүнүн көзүнчө ант берип, анан Семетейдин Акшумкардын көлгө конгон Аккуу болуп кубулуп турганында, Аккууну алмакчы болгон Акшумкарды тескерисинче Аккуу (Айчүрөк) алып качып жоголот. Акшумкар дайын билет деп Күлчоро Чачыкейди сабаганда, Чачыкей Акшумкарды Айчүрөк алып кеткенин айтат. Тоголок Молдо менен Акматта Бакай менен Каныкейдин сурап, Акшумкар дайынын билип, Семетей Бакайдан жолдун дайынын катка жаздырып, кырк күндө Үргөнчкө жакып Ак-Ийнсктин белине барып конуп, эртеси дүрбү салып, Үргөнчтүн аркы өйүзүндө жүргөн, конгон элди көрүп, элдин дайынын билүүгө Тайбуурулду мингизип, атасынын жоокердик куралдарын асынтып Күлчорону жиберет. Күлчоро жөнөп, Үргөнчтү кечин өтүп, Айчүрөккө, анын нөкөр кыз-келиндерине аралашып, алар менен шоктонуп, Күлчоро ойноп кетет. Дүрбүдөн анын кылыгын көргөн Семетей Канчорону ээрчитип, калыңга деп көкүлүнө кебез байлаткан тулпарды баш кылып он төрт атты айдатып, Үргөнчтөн өтүп келишип, Айчүрөк менен Акшумкар үчүн урушуп, атасынын төрүндө карыган деп аны ызаламак болуп, Айчүрөк кайнатасы Манастын кудалашкан антын сыйлап, ошон үчүн Семетейди күтүп жүрүп «карыганын», Семетей аны алып кетмек тургай өзү бешиктеги кезинде эки энеси менен Букарга тентип кеткенин айтып, сөзгө сындырат. Акылман Калыйман арага түшүп, Семетейди, Канчорону аттан түшүрүп, тамак-аш ичкилигин жайнатып берип, түндөсү Айчүрөк аларды Акундун шаарына алып кирип, Семетейлерди Акункандын Аксарайына жайгаштырып, түндөсү Күлчоро Семетейди Айчүрөк жаткан үйгө жеткирип, Семетей Айчүрөктүн койнуна кирип кеткени менен окуя ада болот.

Тоголок Мододо окуя ушуга жакын үлгүдө, айрым өзгөчөлүктөр бар, Акматта дагы. Тоголок Мододо Күлчоро менен Айчүрөктүн айтышы оозеки эпикалык поэзиянын классикалык үлгүсүнө жатарлык, бул да болсо устат Тыныбектин таасири. Тыныбекте Семетей Үргөнчкө эки эле чоросу менен келсе, Тоголок Молдодо алардан башка 20 чоро, бул жери Манас Каныкейди аларда 40 чоросу менен келген окуясын элестетип жиберет.

Окуя негизинен үч манасчыда бирдей, окшош, жакын. Окшош айтылган саптар да бар, Тайбуурул чуркагандагы сыны: «таноосунан буу чыгып, кең колгуктан суу чыгып, куйругунан шуу чыгып» деп айтылган жери ошондой. Үргөнчтү кечип өтүп келген Күлчоро шоктук кылган кыздардын аты үч манасчыда үч башка, окуя бир. Шакирттин шакирти Рысмедеев Акматта баягы мыйзамдуу колуктусу Айчүрөктөн Семетейди кызганып, Айчүрөктү аябай кордоп тилдеп, акылсыз иш кылганы үчүн, Айчүрөк Акун кандын Аксарайында Семетейден Чачыкейди салбар кылууга ант алып, кийин Чачыкей салбар-салыңды аял болуп калат, бирок негизинен окуя Тыныбек айткан үлгүгө жакын. Бул окуяларды салыштыра келип Тыныбек айткан элге белгилүү тексттер анын шакирттерине, жалпы эле көркөм өнөрдүн кийинки муундарына кандай таасир тийгизгендигин, табылгалар менен кантип өркүндөтүлгөнүн, бирок Тыныбек менен Тоголок Молдонун, кийинки муундардын айтымдарындагы мазмундук жана формалык белгилердин жакындыктарын көрүүгө, жалпы эле эпос кантип жашап, муундан муунга кантип өтөрүнөн көрсөтмөлүү сабак алууга болот.

Диссертациянын корутундусу төмөндөгүчө жалпыланып жыйынтыкталды: Тыныбек Жапый уулу шарттуу түрдө орто муунга кирүүчү, Келдибек, Акылбек, Чонбаштардан кийинки, Сагымбай, Саякбайлардан мурунку муундун өкүлү. Даректүү, айткан варианты жөнүндө айтылган маалыматтар эл ичинде андай башка манасчыларга караганда оозеки болсо да кеңири сакталып, айтылып калган чоң манасчы. Анын өзгөчөлүгү көптөгөн өңгөлөрдөн өтө омоктуу шакирттери болуп, алардын айтымдарынын басмадан чыгып, манастануу илими үчүн баа жеткис мурас болуп калганында.

«Манас» жомогунун текстерин изилдөө, жарыялоодо окумуштуулар Ч. Валиханов, В. Радлов чоң абыгерчилик жасап, бирок алар кагаз бетине түшүргөн варианттарды ким деген манасчыдан жазып алгандыгы илимге бүгүнгө дейре дарексиз. Ал эми аты-жөнү белгилүү, айткан вариантын чакан үзүндү болсо да кагаз бетине өз колу менен түшүргөн манастануу илимине белгилүү биринчи адам Тыныбек. Анын таланттуу шакирттери Сагымбай, Тоголок Молдонун варианттары да кагаз бетине түшүрүлгөн. Илим максаты үчүн ошол материалдарды салыштырып, мазмундук, формалык белгилери боюнча көптөгөн ага тиешелүү кесиптик

ишенимдүү жыйынтык жасоого болот. Ошон үчүн биз илимий изилдөө ишибизде изилдөөнүн объектиси катары Тыныбек жомокчунун тандап алып, анын өнөрүнө, эң негизгиси манасчылык кесиптин Тыныбек жомокчудан шакирттерине өтүшү, андан кийинкилер тарабынан улантылышы боюнча маселелерге басым жасап, көңүл бурдук.

Максатыбызды жүзөгө ашыруу үчүн алгач Тыныбек жомокчунун кыскача өмүр жолу, манасчылык өнөрүнүн денгээли, колдо богон илимге белгилүү фактылык маалыматтар чен-өлчөмүнө ылайык мүнөздөмөгө алынып, андан таалим алгандар, колдон келишинче, жомокчунун мурастары, ошол мурастардын анын шакирттеринин чыгармачылыгында мазмундук, формалык белгилери боюнча кандай жакындык, кандай өзгөчөлүккө ээ экендиги талданды.

Натыйжада биз келген корутунду-жыйынтык мындайча:

Тыныбек жалаң «Манас» гана айтуу менен кыргыз элине белгилүү чоң жомокчулардын бири. Өзү теңдүү манасчылардын ичинде анын ээлеген өзгөчө бийик орду бар. Ал ошол жомокчулугунун аркасы менен карапайым элге, эл бийлеген төбөлдөргө алынган. Өзү ырдаган «Манасынын» таасири менен аты легендага айланып, иштеген иштери касиеттелген, калкты кара жуттун капшабынан, оорудан куткарып, баласызга перзент күттүргөн магиялык күч-дармандын эгеси катары дүйнөдөн кеткенине бир кылымдан ашса да эл оозунан түшпөй айтылууда. Бул факт анын жогорку кадыр-баркынан кабар берип турат. Тыныбек өтө жаш курагында манасчы болуп калың элге таанылган. Жомокчу катары кадам шилтөөсү өңгө манасчылардай эле түш көрүүдөн башталат. Ал түш көрүү менен жомок айтып калбаса да, ошондон кийин шыктанып, бул Улуу Сөздү айтууга киришкени күнөмсүз.

Үйрөнчүк манасчыдан үлкөн манасчыга чейинки убайымды, манасчылык татаал жолду зор кайрат менен басып өтүп, өзүнөн мурдагы манасчылардан өзүнө таасир берген ыр саптарынан тарта омоктуу өзөк окуяларга чейин Тыныбек көкүрөгүнө жат кылып, чыгармачылык мамиле жасап уккан. Кандай айтканында ошол уккан сап мурдагы мазмундук, формалык тейинен кооз, уккулуктуу, маңыздуу болорлугун баамдап уккан. Ушул касиет аны өргө сүрөгөн.

«Манасты» Тыныбек өңгө манасчылардан айырмаланып эпикалык зор арым менен айта алган. Анын Манас аскер колун Чонказат аттандырганын эле он суткадан ашыра айтканы не деген касиет! Эпостун «Манас» бөлүмүн эле алты ай айткан.

Анын жеринен зирек чыкканы бир башкача. Үйрөнчүк манасчы болгонунан баштап, мурдагы айтыла келген салттык окуяларга, саптарга өтө этият мамиле этүүнү ыйык эреже катары туткан, кийин шакирттеринен да ошону талап кылып, ошол принципти бекем кармаган. Тыныбек өзүнөн «Манас» окуяларына анын

жомоктук табиятына төп чыккандай, салттык айтылыштарына зак кетип калбагандай, бирок баштагысынан кооз чыккандай кылып чыгармачылык эптүүлүк, чебердик менен эпизодго ылайык эпизод, сүрөттөмөгө карай сүрөттөмө кошо алган. Айталы 40 чоронун баянын өз өзүнчө дастан кылып кеңитип ырдагандагысы ошондой. Анын манасчылык мектебинен үйрөнгөндөр башка манасчылардан арымы зор, айткандары өтө кооз, уккулуктуу чыккан, алар Сагымбай, Донузбай, Байбагыш, Калыгул, Кожомберди, кытай жергесиндеги эң ири (Сагымбай деңгээлиндеги) манасчылар Эшмат, Жусубакундар да өз-өз манасчылар мектептерин түзүшкөн.

Жыйынтыктап айтканда, Тыныбек, анын шакирттери «Манас» жомогун башка бардык манасчылардан өтө кеңири, кооз айта алгандыгы менен кыргыздын эпикалык поэзиясын мазмундук-формалык жагынан байытышып, өзүлөрүнө чейинки деңгээлинен жаңы, сапаттык, көркөмдүк-эстетикалык дагы өтө бийик деңгээлге көтөрүп түркүн түскө салып гүлдөтүшкөн. Тыныбек өз шакирттери менен «Манас» жомогун айткан кездер кыргыз эпикалык поэзиясынын алтын доору болгон. Тыныбек жомокчунун артында калтырган баалуу мурастары жана анын шакирттеринин, шакирттеринин шакирттеринин чыгармалары мунун даана далили.

Тыныбек менен андан таасир алгандардын «Манас» эпосунан айткан эпизоддору, ыр саптары канчалык муундан муунга өтүп вариацияланып, формалык-көркөмдүк жагынан түркүн түрлүү бийиктигине жетип өркүндөп, мазмун жагынан кеңейип, байып айтылбасын, эпостогу байыркы салттык мазмундук түпкү нуктагы, формалык көркөмдүктөгү байыркы негизги белгилер ыйык сакталган.

Изилдөөнүн негизги мазмуну төмөндөгү публикацияларда чагылдырылды.

1. А. Заркунов. Чечендин өчпөс элеси // Ала-Тоо. — 1989. — №9. — 145-50-беттер.
2. Тыныбек жана манасчылар. — Республикалык жогорку окуу жайлар аралык илимий — практикалык конференциянын материалдары. — Б.: «Технология», 1997. — 148-154-беттер.
3. Тыныбек манасчы. Окуу куралы. — Б.: «Педагогика», 2001. — 131 бет.
4. Тыныбек манасчы боюнча мектепте сабак өтүүнүн айрым жолдору. Окуу куралы. — Б.: «Педагогика», 2001. — 77 бет.
5. Актан Тыныбек уулунун «Манас» айтуу керемети. Окуу куралы. — Б.: «Бийиктик», 2003. — 59 бет.
6. А. Заркунов. Тыныбек «Манасындагы» мифтердин мааниси // Известия ВУЗов (Тиркеме). — 2004. — №1. — 3-7-беттер.
7. А. Заркунов Манасчы Тыныбекти окуп үйрөнүү: Тыныбек адабий, маданий

мурасы боюнча мектептен, класстан сырткары жумуштар // Известия ВУЗов (Тиркеме). — 2004. — №1. — 8-12-беттер.

8. А. Заркунов. Улуу жомокчу Тыныбектин «Манас» ааламы // Известия ВУЗов (Тиркеме). — 2004. — №4. — 3-10-беттер.

9. А. Заркунов. Манастын түндүккө жасаган жортуулу окуясынын жаратманы ким болгон? // Известия ВУЗов (Тиркеме). — 2004. — №4. — 11-14-беттер.

Изилдөөчү А.Заркуновдун «Чоң манасчы Тыныбек жана анын мурастары» деген темадагы филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган ишинин

Резюмеси

Диссертациялык иш улуу манасчы, манасчылар мектебинин негиздөөчүсү Тыныбек Жапый уулунун манасчылык өнөрү, чыгармачылык жолун иликтөөгө арналды. Аталган иш Тыныбек манасчынын чыгармачылыгы боюнча атайын иштелген илимий изилдөө болгондуктан, изилдөөнү жүзөгө ашырууда адабият таануу илиминде урунуп келген тарыхый-обзордук, илимий-аналитикалык, салыштырма методикалык ыкмалар жемиштүү пайдаланылды.

«Чоң манасчы Тыныбек» деп аталган биринчи главада Тыныбек манасчы болуунун бүткүл этаптарын басып өтүп, өнөрдү эволюциялык жол менен кылдат өздөштүргөнү жөнүндө сөз болгон. Ал «Манасты» өзү айтканында эзелтен келаткан салттык (мазмун, формада) байыркылыкты этият сактап, өз кошумчаларын кийримтелей алгандыгы, өзү үйрөткөн шакирттеринен ошону дайыма талап кылып, ал максатына жетише алгандыгы факты, мисалдар менен ынанымдуу берилген. Тыныбек жомокту өңгө манасчылардан эпикалык кенен арым менен айта алгандыгы боюнча айырмаланган. Анын айткан «Манасы» бир жагынан угармандардын эстетикалык моокумун кандырса, бир жагынан адамдарга, табиятка магиялык таасир берип (оорулууга, бала көрбөй зардагандарга, табияттын терс көрүнүштөрүнө ж.б.), Тыныбек баага батпас абройго ээ болгондугу далилдүү келтирилген.

«Тыныбектен үйрөнүп үлгү алгандар» деп аталган эмгектин экинчи главасында Тыныбектин манасчылар мектебинен үлгү алып үйрөнгөн манасчылардын тайпасы жөнүндө жазылган. Муну изилдөөчү заманыбыздын улуу жазуучусу академик Ч.Айтматовдун кыргыз адабиятында манасчылар «мектеби», алардын уламалуу салты болгондугуна бир далил катары келтирген. Тыныбектен үлгү алган: Сагымбай Орозбаков, Калыгул, Тоголок Молдо, Касымбай, Байбагыш, Кожомберди, Донузбай,

Жакып, кытайда Эшмат, Жусубакун болгонун айтып, алар «Манастын» мазмунун байытып, формасын (көркөмдүгүн) арттырып, кыргыздын башка манасчыларынан алга кеткенин, бири биринин, устат Тыныбектин айткандарын маани жагынан толуктаганын далилдеп, алар кыргыз эпикалык поэзиясын гүлдөгөн дооруна жеткиргендигин жалпылап жыйынтыктайт.

«Тыныбек мурастары» деп аталган эмгектин үчүнчү главасында изилдөөчү Тыныбек мурастарынын бири «Алмамбет окуясын» Сагымбай, Саякбай варианттарына салыштырып талдап, Тыныбек вариантын мазмун, форма жагынан «шедеврдин ичиндеги шедевр» деп туура баамдап, «Каныкейдин Манаска аш беришин» Тоголок Молдонун вариантына салыштыра окшоштуктарды, жакындыктарды көргөзүп, Тоголок Молдонун өзгөчөлүктөрүнө калыс баа берип, «Семетейден бир бөлүмдү» Тоголок Молдо, Акмат Рысмендеевдердин варианттарына катар коюп талдап, тигилер Тыныбектен окуянын мазмундуулугу, көркөмдүгү боюнча бөтөнчө экенин даана белгилейт.

Негизинен изилдөөчү манасчылык өнөрдү, өнөрдөгү салттык белгилерди сонку манасчы муундар кантип өздөштүрүп, андагы мазмундук-формалык белгилерди өз табылгалары, жаңы салымдары менен кантип байытып, өркүндөткөнүн, «Манас» эпосунун өзүнүн сакталышын, укумдан тукумга өтүү өзгөчөлүктөрүн кылдат талдап, туура жалпылап, ишенимдүү корутундуларга келе алган.

Резюме

Работа, посвященная изучению сказительского мастерства, творческого пути и наследия большого манасчи (высшая степень оценки сказителя эпоса по традиционной классификации), основателя школы сказителей и традиции трактовки содержания эпоса «Манас» Тыныбека Жапый уулу, представляет собой монографическое исследование с использованием принципов историко-обзорного, научно-аналитического и сравнительного анализа. Во «Введении» обозначены актуальность, проблематика и методы исследования, сформулированы цель и задачи, эксплицирован новый материал источников.

В 1-ой главе исследуется личность и творческий путь Тыныбека, прослеживаются этапы становления и эволюции его сказительского искусства, формулируются каноны и традиции мастерства – как в плане содержательно-формального единства поэтической трактовки, так и с точки зрения развития традиции исполнительского мастерства.

Во 2-ой главе исследуется процесс распространения индивидуальной поэтической традиции Тыныбека и создания сказительской школы, как оригинального и

значительного явления национальной устно-поэтической культуры, представленной творчеством учеников – Сагынбая, Тоголока Молдо, Касымбая, Байбагыша, Кожомберди, Доңузбая, Жакыпа и живших в Китае Эшмата и Жусубакун. Творчество школы сказителей ориентировано на сохранение поэтической и исполнительской традиции, одновременно способствуя ее развитию.

3-я глава – сопоставительное рассмотрение текстов Тыныбека: одного из его шедевров – «История Алмамбета» - с вариантами Сагынбая и Саякбая; эпизод «Как Каныкей справила поминки Манаса» - с вариантом Тоголока Молдо; фрагмент «Семетей» - с вариантами Тоголока Молдо и Акмата Рысмендеева. Это позволило систематизировать ряд существенных отличий на уровне индивидуального стиля сказителей в русле единой традиции «тыныбековской» школы.

В «Заключении» формулируются итоги диссертации, дается дополняющее теорию литературной преемственной определение ее для данного контекста, как прежде всего процесса сохранения хрупкого и легко утрачиваемого изустно-исполнительского канона и содержательной трактовки великим манасчи – великого эпоса.

Свод источников в библиографическом списке содержит более 200 позиций.

RESUME

The research, devoted to studying of narrative skills, creative development and heritage of great *manaschi* (the highest estimation level of the epos narrator according to traditional classification), founder of narrators school and treatment tradition of “Manas” epos contents **Tynybek Japuy uulu**, represents monographic investigation with use of principles of historical-reviewing, scientific-analytical and comparative analysis. “Introduction” highlights urgency, problems and methods of research, formulates goals and objectives, explicates a new material of sources.

The 1-st chapter studies the personality and creative development of Tynybek, follows stages of emerging and evolution of his narrative skills, formulates the canons and traditions of skills-both in terms of substantial – formal unity of poetic treatment, and from the point of view of development of tradition performance skill.

The second chapter investigates the process of distribution of individual poetic tradition of Tynybek and creation of narration school, as original and significant phenomenon national oral –poetic culture, represented by creative work of pupils – Sagynbai, Togolok Moldo, Kasymbay, Baibagysh, Kojomberdi, Donusbai, Jakyp and those lived in China

Eshmat and Jusupakyn. Creative work of narrators' school is focused on preservation of poetic and performance tradition, simultaneously promoting its development.

The 3rd chapter represents a comparative consideration of texts of Tynybek: one of his masterpieces –“Histories of Almambet” –with versions of Sagynbai and Syakbai; an episode “How Kanykei has celebrated commemoration of Manas” – with the version of Togolok Moldo; a fragment from “Semetei” – with versions of Togolok Moldo and Akmat Rysmendeev. It has allowed to systematize a number of essential differences at the level of individual style of the narrators within the channel of the uniform tradition of “the Tynybek” school.

“Conclusion” of the research formulates the results of the dissertation, gives definition adding the theory of literary continuity within this context, as first of all the process of preservation of a fragile and easily losing oral –performance canon and substantial treatment of great epos by the great manachy.

Indication of sources in the bibliographic list contains more than 200 positions.

Формат 60x84 1/16. Печать офсетная.
Бумага офсетная. Объем 1,3 п.л.
Тираж 160 экз.

Отпечатано в типографии Ч.П. «Абыкеев А.Э.»
г. Бишкек. ул. Абдумомунова -193
тел. 62-20-48